

*Др Милош Марјановић, редовни професор
Правног факултета у Новом Саду*

СОЦИОЛОШКИ ПОЈАМ МОРАЛА¹

Сажетак: Аутор најпре разматра првобитно јединство целокупне нормативне регулације, из које се у касном римском царству издваја право, а тек у новом веку и морал. Анализирани су однос између моралне и етичке рефлексије и Веберово разликовање етичке чисте воље (*Gesinnungsethik*) и етичке одговорности (*Verantwortungsethik*). Морал се одређује постојећу доброћу као врховне вредности, као особена врста друштвених норми али и као врста људског понашања. Ова три одређења се могу објединити у интелектуалном процесу. Истичу се две димензије моралних исказа, субјективна и објективна страна моралности, као и разлика између морала и моралности. До ове појме морала се не може доћи његовим садржинским нешто тек формалним одређењем. То формално одређење је констативно и социолошко појме морала који се односи на морал као друштвену појаву. Његова суштина је у одређењу морала преко специфичне норме, са особеностима у унутрашњој и спољашњој обавезности (са тријом савести као најособенијом моралном санкцијом и регулацијом коју врши формално неинституционализовано или дифузно друштво), као и у сагледавању морала као друштвеног процеса (делања људи повезаних моралним нормама). Наводе се основне врсте друштвених моралних процеса – постојање, образовање, функционисање и мењање морала. Сажето су анализирани утицаји друштва на морал и друштвене функције морала, са посебним освртом на однос права и морала.

Кључне речи: нормативна регулација, морална и етичка рефлексија, етика одговорности, моралност, моралне вредности, норме и понашања, интелектуални процес, етички и социолошки појам морала, морал као друштвена појава и процес, морал и друштво, морал и право.

¹ Рад је сачињен на пројекту *Теоријски и практични проблеми стварања и примене права (ЕУ и Србија)* који се реализује на Правном факултету у Новом Саду.

Термин морал води порекло од латинских речи *mos* – обичај, *mores* – владање, *moralis* – ћудоредан, моралан, док на грчком *ethos* значи обичај, а *ethikos* моралан, ћудоредан.² У архаичним друштвима древних народа постојало је првобитно јединство целокупне нормативне регулације – религије, обичаја, права, морала, на шта указују сви стари законици и све свете књиге. Заправо, свете књиге су, истовремено, биле обичајни, правни и морални кодекси. У европској култури се разбијање тог првобитног јединства одвија тек у касној фази развоја римског царства. Тада се света заповед (*fas*) одваја од права (*ius*), док се обичај и морал још налазе у окриљу *mos, mores* као једног јединственог термина. Право је почело да служи за решавање сукоба који нису верски релевантни, а даље се развијало као релативно самостални корпус знања аутономног, рационалног, формалног, логичког и емпиријског карактера.³

Ако се о моралу у строгом смислу речи не може говорити изван категорија савести, слободе и самосвести, онда је његово осамостаљивање резултат релативно касног историјског развоја, везаног за настанак грађанског друштва. О моралу се може говорити тек ако постоји као самостална функционишућа реалност на једном општем историјском плану. За Абелара, морално или добро је само оно што је у складу са савешћу, а зло, лоше или грех је оно што јој противречи. По Спинози, моралност је жудња да се чини добро, а до ње долази зато што се човек у свом делању руководи разумом. У том новом, рационалистичком схватању моралности, разум се супротставља традицији, конвенцији, догми, спољашњем ауторитету. Као слободно биће, човек на основу разума обликује сопствену савест као образац и норму понашања. У класичној немачкој филозофији, као филозофији субјективитета грађанског друштва у пуном успону, морална проблематика је темељна проблематика човека и друштва. У обновљеној етици као филозофској дисциплини савест, слобода, самосвест, људска природа су основне моралне категорије. Стога је еманципација морала израз самосвести човека модерног доба и у непосредној је вези са еманципацијом индивидуалности.⁴ Шта више, Пашуканис потпуно одбацује постојање морала у првобитном друштву. Оно што се данас сматра моралним дужностима, раније се није испуњавало из моралне савести него инстинктивно или из осећаја. По његовом мишљењу, морал је повезан са постојањем робно-новчане привреде. Наиме, егоистичком човеку који се руководи

² М. Kangrga, „Moral“, у: *Enciklopedija političke kulture*, Beograd, 1993, s. 698; D. Grlić, „Etika“, у: *Filozofijski rječnik*, Zagreb, 1965, s. 120.

³ D. Babić, *Pravo i moral*, Osijek, 1987, s. 15 -18; D. Vrban, *Sociologija prava*, Zagreb, 2006, s. 181; J. Goričar, *Sociologija*, Beograd, 1977, s. 281.

⁴ Д. Бабић, нав. дело, с. 28 – 29.

својим интересом и апстрактном правном субјекту потребна је морална категорија једнакоправне личности као посредујућа инстанца. Побуда да се дела морално је побуда да се дела слободно, а то значи по савести као унутрашњем уверењу. Слобода узајамно признатих личности, пак, досеже само дотле докле их штите закони тржишта. Тако се, онда, појмови добра и зла појављују као операционализације појмова користи и штете.⁵ Насупрот томе, по Кропоткину, „инстинкт друштвености“, урођен човеку али и свим друштвеним бићима или, како га он још назива „закон узајамне помоћи“, настао током еволуције природе, је источник свих етичких појмова и целокупног каснијег развоја моралности. Порекло укупног морала или „укупне етике“, како он каже, лежи у сталном поистовећивању индивидуе са широм целином којој припада, а из тога су се развила сва схватања о праведности као и појмови о моралу.⁶

Досадашње разматрање изискује да се на овом месту направи разлика између моралне и етичке рефлексије, односно између морала и етике. Иманентна рефлексија којом се процењује исправност наших намера назива се морална рефлексија, а нормативну димензију таквог људског делања представља морал (и то са становишта добра као врховне вредности, додали бисмо). И док морална рефлексија конституише морал и зато има практичне сврхе, етичка рефлексија га теоријски објашњава. Ако се етичка рефлексија, односно етика као теорија о моралу узме у ширем смислу, онда се може рећи да она постоји од када човек размишља о моралном феномену, а то значи и пре и изван филозофије, особито у религији и уметности, док је у ужем смислу то само филозофска дисциплина о моралу.⁷ Другим речима, етичка рефлексија делатно-мисаоно посредује постојећу, самониклу моралну материју у њеној животној непосредности, како би се у историји човечанства очувала с муком стечена константа људскости. Док се човеково морално делање, углавном, исцрпљује у нормативној регулацији међусобних односа у некој друштвеној заједници, како би се живот у њој нормализовао и учинио подношљивим, етичко је усмерено на фактичко или мисаоно трансцендирање или прекоречивање постојећег у општељудском смеру. Принцип мноштва морала и јединства етике указује да се и поред свеколике разноликости облика морала, у етици методички тежи одређивању његове бити, систематизацији и

⁵ Исто, с. 29; А. Molnar, *Društvo i pravo: istorija klasičnih socioloških teorija*, Novi Sad, 1994, knj. 1, s. 157.

⁶ П. Кропоткин, *Етика*, Подгорица, 2001, с. 80 и предговор Ју. В. Гридчина, с. 19.

⁷ А. Čović, „Pojmovna razgraničenja: moral, etika, medicinska etika, bioetika, integrativna bioetika,“ u: *Bioetika i dijete: moralne dileme u pedijatriji*, (А. Čović – М. Radonić, ur.), Zagreb, 2011, s. 12 -13.

трансценденцији.⁸ По другом схватању, етички плурализам је теоријски легитиман, па и неизбежан, док је морални плурализам, познатији под називом морални релативизам, заправо, негација морала. Наиме, бит морала се обично означава као „златно правило“, а састоји се у универзалном важењу моралног правила, односно у придржавању универзалне моралне норме у индивидуалним поступцима и животним ситуацијама. И док се златно правило као бит морала у религијским и књижевним артикулацијама изражава као принцип узајамности, у филозофским рефлексијама се оно формулише као принцип универзализације или поопштивости. Међутим, ова два принципа нису супротстављени, него комплементарни начини изражавања исте бити моралности. Ово стога што принцип узајамности има универзалистичку подлогу, док принцип поопштивости има за нужну последицу узајамност у међуљудским односима.⁹

Морал се одређује помоћу доброг као врховне вредности, као његово оличење, најшира конкретизација и друштвена норма која се најпотпуније остварује. Он обухвата целокупно поље људског делања јер свака људска радња треба да буде остварена на моралу сагласан начин. Стога је одређење доброг не само почетни него и главни задатак етике јер се на основу тога одређује шта је морал и прописују моралне норме.¹⁰ Морал се, често, одређује као врста друштвених норми које се односе на људско понашање, а неки аутори му дају првенствено значење понашања.¹¹

Због оваквих одређења у филозофији и науци је вођена широка расправа о томе да ли је морал врста друштвених норми, друштвених вредности или људског понашања.¹² У гледиштима у којима се у први план ставља морално понашање уочава се практична, фактичка страна морала и дискрепанца између нормативног и оствареног али се заборавља да је морално само оно понашање које је у складу са датим моралним нормама и вредностима чије је постојање, такође, фактичко. Када се пренаглашава нормативна страна морала јер морал, доиста, јесте, у првом реду, систем норми, онда се смеће с ума да те норме могу бити у високом степену неостварене (посебно у ситуацијама аномије) али и да су вредности латентна позадина норми. На пример, нормом о забрани убиства штити се људски живот као вредност. Ако се, пак, наглашава вредносна димензија морала, онда се истиче његова суштина која се састоји у тежњи ка човечности као

⁸ М. Кангрга, нав. дело, с. 699; М. Kangrga, „Moral“, у: *Filozofijski rječnik*, Zagreb, 1965, s. 265 – 266.

⁹ А. Човић, нав. дело, с. 13 – 14.

¹⁰ Р. Лукић, *Систем филозофије права*, Београд, 1992, с. 210.

¹¹ М. Todorović, „Moral“, у: *Sociološki rečnik*, Beograd, 2007, s. 335.

¹² S. Flere – M. Marjanović, *Uvod u sociologiju*, Beograd, 1990. s. 255.

врховном добру, али се губи из вида да морал није само идеал него и постојећа нормативна регулација и практична реализација у (не)оствареном моралном понашању. Стога нам се чини да се интегративном становишту приближавају она гледишта у којима се морал схвата као систем норми којима се одређује шта је добро а шта зло, а на тај начин и како људи треба да се понашају у друштвеном животу.¹³ На тај начин се уважавају и идеална, и нормативна, и фактичка страна моралног феномена. За ову последњу страну, која се понекад назива дескриптивном наспрам прескриптивне, социологија је посебно заинтересована.

Морални и вредносно-нормативни искази уопште имају три димензије или врсте значења – сазнајно, експресивно и делатносно.¹⁴ Постоје мишљења да је право рационална творевина, а да морал садржи и ирационалне и емоционалне елементе па се зато морал не схвата само разумом, него прихвата целим људским бићем. Док у праву постоји претпоставка невиности, у домену морала већ сумња може бити довољна да неко изгуби добар глас, у чему се, на пример, огледа емотивна димензија морала.¹⁵ Инсистирамо на разлици између моралне свести и моралног делања (понашања, праксе), а унутар моралне свести на сазнајном, осећајном и вољном (когнитивном, емоционалном и конативном) елементу. Подела на моралну свест и моралну праксу би се могла назвати и поделом на субјективну и објективну страну моралности (аналогну субјективној и објективној религиозности). Одређивање појединих димензија и индикатора обе ове стране моралности је веома важно за њихово емпиријско социолошко истраживање. Исто тако, да би се један морални став актуализовао у морално понашање, није довољно имати слободну вољу за то (иако је то неизоставан а, можда, и главни услов) него је потребно да буду испуњени, често, и многи други услови како на страни субјекта, тако и на страни објекта моралног делања.

Код субјективне стране моралности важна је свест о дужности, а код објективне стране постојање моралних норми, које не зависе од појединачног познавања и признавања, него су резултат заједничког живота људи. Основна претпоставка моралног просуђивања је урачунљивост, која подразумева и пуну свест о могућним последицама свог делања. С обзиром на степен моралне свести и способности за њу могу се разликовати урачунљиви, смањено урачунљиви и неурачунљиви морални субјекти.¹⁶ Да би се могло говорити о формираној савести као моралној самооцени, потребно

¹³ М. Тодоровић, нав. дело, с. 335.

¹⁴ S. Stojanović, *Savremena meta-etika*, Beograd, 1991, s. 236.

¹⁵ М. Pavčnik, „Moral kao izvor prava“, *Arhiv za pravne i društvene nauke*, 4/1982, s. 439.

¹⁶ Р. Лукић, *Социологија морала*, Београд, 1982, с. 210.

је да поред знања постоји и осећај дужности и обавезности. Објективну страну моралности чине моралне норме којима се одређује начин поступања у одређеним ситуацијама, при чему су неки поступци пожељни, а други непожељни. Питање слободe је у основи морала и то у двоструком смислу – слобода воље као главна претпоставка моралног делања али и као проширивање граница слободe у друштву, као једном од најбитнијих елемената у његовом хуманизовању.¹⁷

Својеврсну етику одговорност (*Verantwortungsethik*) засновао је Макс Вебер, полазећи од филозофско-антрополошке претпоставке да је човеково морално расуђивање и делање не само вредносно него и рационално. Ову етику он супротставља етици чисте воље (*Gesinnungsethik*) по којој је у човековом делању важна сама намера, а не и последице. Битан је идеал коме човек тежи из најчистијих побуда, а не и његово остварење. Ако последице буду супротне од његових намера, а то се често дешава, томе су криви други људи или сам творца света. Човек треба да се понаша у складу са тим идеалом, без обзира на друге вредности и могуће последице. Вебер уочава апсолутизовање одређене вредности и веровање у космичко-етичку рационалност света у овом гледишту, па му супротставља релативизам вредносног опредељења и етичку ирационалност света. По етици одговорности, човек је слободан у избору идеалних вредносних значења своје воље, а ако рационално дела он мора знати која су најподеснија средства за остварење тог циља и какве ће последице наступити у конкретном случају. Да би се донела рационална одлука, потребна је објективно сазнање о односу циљева, средстава и пропратних последица. Стога је човек одговоран како за идеално-вредносни избор циљева, тако и у реално-узрочној равни за жељене али и нежељене последице свог делања.¹⁸

Однос моралне нормe и моралног понашања од суштинске је важности за разликовање морала и моралности. Под моралом се подразумевају „системи прописа о понашању, организованих путем принципа као идеални системи“, док се моралност односи на „корпус општеприхваћеног понашања“.¹⁹ Морал покрива широко поље понашања, која се оцењују са становишта сврхе, циљева или резултата, а моралност означава корпус понашања у складу са неким прихваћеним стандардом. Правном терминологијом речено, моралност је “позитивна” јер се односи на постојећи, важећи систем понашања, док је морал „природан“ јер је у складу са идеалом који

¹⁷ V. Pavićević, *Osnovi etike*, Beograd, 1974, s. 45 – 48; M. Tripković, *Sociologija*, Novi Sad, 1998, s. 366 – 367.

¹⁸ М. Ђурић, *Социологија Макса Вебера – Из историје модерне филозофије*, Сабрани списи, књ. 4, Београд, 2009, с. 22 – 34.

¹⁹ Р. Паунд, *Јуриспруденција*, књ. 1, Београд – Подгорица, 2000, 405.

не мора неизоставно да се спроводи у детаљима или да се подржава друштвеним притиском. У том смислу су системи морала најзначајнија идеализовања моралности датог времена и простора.²⁰ Постоји и подела морала на минимални и максимални, која се не односи на целокупни морал него само на један његов део. „Минимални облик моралне норме је онај који приписује апсолутно обавезно понашање, које важи за све чланове односне моралне заједнице и чији прекршај изазива одговарајуће унутрашње и спољашње санкције. Максимални облик моралне норме, међутим, њен је виши, „моралнији“ облик, који прописује само пожељно, препоручљиво, али не и обавезно понашање“.²¹ Ово је понашање само пожељно зато што је теже, захтева веће жртве и јачи напор морално савршенијег субјекта. Услед превисоких захтева, максимални морал не обавезује, али они који га испуњавају заслужују моралну похвалу и уживају углед моралних хероја, светаца.²²

До општег појма морала може се доћи на два начина – његовим садржинским и формалним одређењем. Када се садржински одређује појам морала онда се то обично чини помоћу појма добро, али и исправно, човечно итд. Главни недостатак оваквог одређења је што се појам (морално) добро не може тачно садржински одредити, па се тиме ни морал не може садржински дефинисати. Због тога се морал може успешније одредити на формалан начин, постављањем питања не шта него како морал одређује људско понашање. Кант је као формално обележје морала утврдио аутономну, безусловну обавезност, а Диркем је тој унутрашњој додао и спољашњу, друштвену принудност. Главна особена обележја унутрашње обавезности морала су: безусловност – самоциљност (категоричност, апсолутност), вредносност, добро као врховна морална вредност, посебно морално осећање, тренутачност, притисак на људску природу, људскоћа и грижа савести као санкција. Док је грижа савести особено морална санкција, осећање стида карактерише правила пристојности. Управо грижа савести чини морал једним од најважнијих и најспецифичнијих али и најефикаснијим друштвеним прописом. Спољашња обавезност морала је заједничка особина свих друштвених норми али санкцију на прекршиоца примењује формално неинституционализовано и неорга-

²⁰ Исто, с. 405 – 406.

²¹ Р. Лукић, нав. дело, с. 147.

²² Исто, с. 146 -149; R. Vasić, „Radimir Lukić: mogućnost zasnivanja sociologije morala“, с. 8, саопштење на научном скупу Сто година социологије у Србији, одржаног 1 – 2. септембра 2012. на Авали у организацији социолошког друштва Србије и Правног факултета у Београду. Саопштење доступно на сајту Социолошког друштва Србије, а биће штампан и посебан зборник радова са скупа.

низовано или дифузно друштво, за разлику од права где то чини држава. Те се казне примењују према имовини, телу и животу прекршиоца и могу бити веома сурове, као што су протеривање из заједнице, разне телесне повреде, па и убиство. Међу бројним и разноврсним спољашњим санкцијама две су специфично моралне – морални презир (суд вредности којим се прекршилац оцењује као нечовек) и морално гађење (као специфично осећање непријатности већ код помисли на прекршиоца, које се јако појачава кад се он види и са њим ступа у додир).²³

Да би се одредио социолошки појам морала треба утврдити шта је морал као друштвена појава. Друштвена страна морала огледа се у томе што он постоји у друштву (у односима међу људима регулишући их), што је производ људског друштва, што има друштвене функције, међу којима је једна од најважнијих одржавање и опстанак друштва. Али оваква одређења су недовољно специфична да би се утврдила особеност морала као друштвене појаве. Она се види у томе што се морал састоји од низа друштвених процеса који се кристализују као једна посебна врста друштвених творевина. Као духовна појава, морал је норма која има своју идеалну егзистенцију као смисао или значење, која се реално актуализује у свести људи као психичка појава, док се као друштвени процес састоји у саопштавању морала као духовне појаве. Дефинисањем морала преко моралне норме као духовне појаве, одржава се ово формално обележје општег појма морала и као конституенс његовог социолошког појма. Морал се материјализује као типично усмена духовна творевина (мада може да буде материјализован и у писаном облику, на пример као етички кодекс неког професионалног морала), није понашање него повезано деловање понашања људи, није ни друштвени однос иако међу људима постоје морални односи и није делање (тада би био само индивидуална или лична појава) него је, као друштвена појава, повезивање тог делања. По напред наведеним особинама унутрашње и спољашње обавезности, морал се разликује од других друштвених творевина као што су: индикативне творевине, вера, идеологија, норме пристојности и учтивости, обичај и право.²⁴

„Упућивање права на морал и морала на право је, без претеривања, универзални састојак културе. Изгледа да су социолошке, филозофске и правнотеоријске расправе о овом односу непролазне, будући да је „тема право – морал“ суштински повезана са људском природом и природом људског друштва. Општепознате навођене разлике међу њима јесу: морал

²³ Р. Лукић, *Социологија морала*, Београд, 1982, с. 102 -120; Р. Лукић, *Основи социологије*, Београд, 1995, с. 300 – 302; R. Lukić, „Moral“, у: *Sociološki leksikon*, Београд, 1982, с. 373; Р. Васић, нав. дело, с. 6 – 7.

²⁴ Р. Лукић, *Социологија морала*, Београд, 1982, с. 121 – 140; Р. Васић, нав. дело, с. 7.

је безусловна, категоричка заповест са аутономном обавезношћу, а право условна, хипотетичка заповест са хетерономним обавезивањем; затим, састав, облик, субјект и начин примене санкције; најзад у мишљењима која прате Кантову филозофију, императивно-атрибутивни карактер норме и корелативност субјективног права и дужности у систему правних норми, и налог дужности у корпусу моралних норми, према којима једино право има субјект моралне дужности да од себе самог захтева испуњење своје сопствене дужности. Лукић ово последње становиште не усваја²⁵ Наравно, ова листа разлика између права и морала се може даље спецификовати или проширивати. У датом глобалном друштву правне норме су међусобно усклађене чинећи правни систем, док су морална правила разнолика, па и супротстављена и конфликтна (јединство права и разноликост морала). Право се ствара плански, а морал спонтано; технички гледано, право је кодификовано, а морал еластично формулисан; право је рационална, а морал и ирационална и емоционална творевина; правне судове изриче само онај ко је надлежан, а моралне судове свако; право има, а морал нема механизме за уједначавање праксе; правне санкције су унапред утврђене, а моралне, углавном, нису; разлике између ова два система нормативне регулације постоје и у квалитету – основна функција права је да у друштво уноси ред, а морала да обезбеди човечност.²⁶

Као друштвена појава, „морал се састоји из низа друштвених процеса, тј. делања људи повезаних моралним нормама. Људи та своја делања повезују при стварању морала, а затим при његовом сазнавању, прихватању и примени. Социолошки гледано, дакле, морал не чине његове норме него процес стварања, сазнавања, држања норми у свести и њиховог примењивања“. Задатак је социологије морала да „утврђује какав је стварни морал у друштву ... који људи усвајају, носе у свести и у великој мери примењују, одн. трпе санкције због његовог кршења“.²⁷ Основне врсте друштвених моралних процеса су: 1) процес постојања морала у друштву, који се састоји из процеса општења међу људима с обзиром на моралне норме; 2) образовање морала кроз процесе извирања и усвајања морала. Извирање може бити тројако – стварање морала у некој друштвеној групи, његово ширење из једне у другу групу и његово групно наслеђивање; 3) процеси функционисања морала, који се састоје од процеса одржавања и процеса примене морала и 4) процеси мењања морала.²⁸

²⁵ Р. Васић, нав. дело, с. 7, напомена 17.

²⁶ М. Павчић, „Moral kao izvor prava“, *Arhiv za pravne i društvene nauke*, 4/1982, s. 437 – 441.

²⁷ Р. Лукић, „Sociologija morala“, *Sociološki leksikon*, Београд, 1982, s. 627.

²⁸ Р. Лукић, *Социологија морала*, Београд, 1982, с. 165.

Када је реч о социолошком проучавању морала ваља поменути два аспекта односа морала и друштва – друштвену условљеност морала (утицај друштва на морал, друштво у моралу) и друштвене функције или улоге морала (утицај морала на друштво, морал у друштву) на које ћемо се, само укратко, осврнути а, у том склопу, и на однос права и морала.

При проучавању утицаја друштва на морал важно је истаћи да постоји и антрополошки, а не само друштвени основ морала. Главни друштвени чиниоци морала су типови друштва и друштвених заједница и разни друштвени процеси (демографски, економски, политички, васпитни) и култура (религија, филозофија, наука, обичаји, право, уметност).²⁹ На питање „да ли и докле право може да утиче на своје адресате да буду морални ...?“ постоји „широко заступљено гледиште да легитиман правни систем не сме да намеће врлине, већ сме да их негује само у ограниченом степену.“³⁰ Било која правна принуда није подесна за остварење моралних врлина јер сви такви покушаји доводе само до јавног лицемерја, па чак и потпуне репресије слободне мисли. Међутим, правни поредак може да подстакне развој моралних врлина на два индиректна начина – одвраћањем људи од непоштења, неправичности, експлоатације и сл. и обезбеђивањем подесних позитивних подстицаја – подстицањем пожељних друштвених активности, одговарајућих видова образовања, целисходним уређењем процедура политичког одлучивања и грађанских права и сл.³¹

Утицај морала на друштво остварује се преко његових општих (главних и споредних) и посебних друштвених функција или улога. Опште функције морала се манифестују у његовом утицају на друштво у целини, а посебне утицајем на поједине друштвене области и врсте појава. Главне опште друштвене функције морала су: одређивање основних идеала човека и друштва, обезбеђење спонтане сигурности друштвених односа и очовечење човека, а тиме и друштва.³² Када је реч о овој првој улози, могло би се рећи да је социјална правда „широко прихваћена као врховни принцип оправдања“ (а могло би се рећи и као легитимацијска основа) али исто тако „и критике правног и политичког поретка у савременим друштвима“.³³

²⁹ R. Lukić, „Sociologija morala“, u: *Sociološki leksikon*, Beograd, 1982, s. 628 и *Социологија морала*, с. 289 – 490.

³⁰ П. Колер, „Право, морал и врлина“, *Анали Правног факултета у Београду*, 2/2005, с. 59.

³¹ Исто, с 70.

³² R. Lukić, „Sociologija morala“, u: *Sociološki leksikon*, s. 628; Р. Лукић, *Социологија морала*, с. 491 -510.

³³ П. Колер, „О социјалној правди“, *Анали Правног факултета у Београду*, 1/2005, с. 7. Видети и: М. Марјановић, *Социологија права*, Нови Сад, 2010, поглавље „Правда као легитимацијска основа поретка“, с. 143 – 151.

Споредне опште друштвене улоге морала су: одржавање али и јачање друштва, антиципација бољег будућег друштва али и идеологизовање друштва, образовање целовите личности али и отуђујуће дејство морала. Посебне друштвене функције морала огледају се у утицајима на: поједине друштвене групе, поједине друштвене процесе (демографске, економске, политичке) као и на поједине области културе (религију, филозофију, науку, обичаје, право и уметност).³⁴

Утицај морала на право је веома широка али непрестано актуелна и значајна тема. Зато само скрећемо пажњу на неке наше новије увиде. Сматра се „да ће правни поредак добро да функционише само ако се ослања на моралне врлине својих грађана“.³⁵ Утицај морала на правни поредак остварује се на три нивоа и то у: законодавству, примени и интерпретацији права.³⁶ Осим спољашње постоји и унутрашња моралност права која се састоји од захтева који чине „процедуралну страну природног права“ и које „право чине могућним“.³⁷

„Расправа о односу антропоцентричне и биоцентричне етике је кључна за ново утемељење односа права и морала, разумевање проширења поља етичког важења и реконцептуализацију правне етике и нормативне регулације“.³⁸ Заправо, уместо човека као моралне константе антропоцентричне етике, појављује се живот уопште као константа биоцентричне етике. У том смислу је етика одговорности за живот изазов за правну реконцептуализацију и нормативну регулацију.

Све до пре неку деценију, етичко промишљање права је било запостављено. „Иако се етичке и правне вриједности у много чему подударују, припадајући заједно у сферу нормативности, тј. требању као идеалном битку, правна се аксиологија као и теорија права у нововековљу дистанцирају од строга етичког промишљања права. Умјесто етичких засада, правна се мисао позива на друге премисе, као што су суверенитет, темељна норма, нормативна логика, послушност власти, друштвена корист и друго“.³⁹ Међутим, све ризичније промене у модерном друштву су велики

³⁴ R. Lukić, „Sociologija morala“, u: *Sociološki leksikon*, 628 - 629; P. Лукић, *Социологија морала*, с. 511 – 568.

³⁵ П. Колер, „Право, морал и врлина“, *Анали Правног факултета у Београду*, 2/2005, с. 59.

³⁶ Е. Максимовић, „Правна етика у легислативном процесу“, *Зборник Мајнице српске за друштвене науке*, 120/2006, с. 227 – 233.

³⁷ Ј. Фулер, *Моралност права*, Београд, 2011, са предговором Д. Митровића под насловом „Моралност која право чини могућним“, с. 9 – 16.

³⁸ М. Марјановић, „Od antropocentrične ka biocentričnoj etici i pravnoj regulaciji“, *Pravni život*, 12/2011, s. 527.

³⁹ D. Vrban, *Sociologija prava*, Zagreb, 2006, s. 179.

изазов за етику и право, нарочито с обзиром на проблеме проспективне и колективне одговорности. „Искуства с нововјековним диктатурама као и ризици модерних технологија, намећу потребу другачије обнове практичне филозофије. Она се не може више заснивати на идентитету или повезаности права и морала него на „прикључку“ етичности на правне виједности. Питање рата и мира, заштите људских права, самоодређења народа, заштите околиша и друго изискују тако и нови приступ праву, који се може конципирати и као **правна етика** (подвукао Д. В.).⁴⁰ „Као и у случају проблема политичке праведности ... сагледавање моралности у контексту друштва и правне регулације отвара нове путове за обнову практичне филозофије која се, као и њезини антички узори, мора бавити етичким промишљањем државе и права“.⁴¹ Све се више чини да етика одговорности постаје нова парадигма у биоетици и правној етици и да правна етика отвара нове хоризонте у правној науци и правној регулацији.

⁴⁰ Исто, с. 183.

⁴¹ Исто, с. 186.

*Miloš Marjanović, Ph.D., Full Professor
Faculty of Law Novi Sad*

Sociological Concept of Morale

Abstract

The author first discusses the overall unity of the total normative regulation, from which it is separated in the late Roman empire the right, but only in the new century and the morale. There are analyzed the relationship between the moral and ethical reflection and Weber's distinction between pure ethics will (Gesinnungsethik) and ethics of responsibility (Verantwortungsethik). The morale is determined by the good as the highest value, as a specific form of social norms but also as a kind of human behavior. These three definitions can be combined in an integrative approach. There are examined the dimensions of moral statements, subjective and objective side of morality, as well as the difference between morale and morality. A general notion of morale can not be defined in substantive but only in formal way. The formal definition is a constituent of general as well as of sociological concept of morale and it is related to morality as a social phenomenon. Its essence is to define the morale by specific norms, the characteristics of the internal and external mandatory (with the pricks of conscience as the most distinctive moral sanction and control exercised by the formal not institutionalized or diffuse society), and in consideration of morality as a social process (actions of people associated moral norms). The basic types of social moral process - being, education, functioning and changing of morale are described. There are briefly analyzed the influence of society to the morale and social function of morale, with special emphasis on the relationship between law and morale.

Key words: normative regulation, moral and ethical reflection, ethics of responsibility, morality, moral values, norms and behavior, integrative approach, general and sociological notion of morality, morality as a social phenomena and processes, morale and society, morale and law.